

ELS INICIS DE L'EDAT MITJANA (SEGLES VIII-IX) AL PENEDÈS I EL BAIX LLOBREGAT: UNA APROXIMACIÓ ARQUEOLÒGICA

JORDI GIBERT REBULL¹

RESUM

Com en períodes anteriors, l'estudi de l'alta edat mitjana a Catalunya, especialment durant els segles anteriors a la profusió de documents vinculats a l'època carolíngia i comtal, permet poques aproximacions plantejades des de fora de la pràctica arqueològica. Així succeeix als territoris situats immediatament a ponent del Llobregat, els quals majoritàriament no passaran a incorporar-se a l'òrbita comtal fins a inicis del segle x. Aquest text pretén contribuir, a partir de dades ja conegudes i mitjançant la comparació amb paral·lels propers, a precisar el context cronològic de certs elements i estructures vinculats al registre arqueològic i que pensem que poden ubicar-se entre els segles VIII i IX. Així mateix, es vol fer una revisió de determinades construccions arquitectòniques, com són temples i fortificacions, per als quals es proposen algunes hipòtesis fundacionals.

PARAULES CLAU

Alta edat mitjana, Penedès, Baix Llobregat, arqueologia.

ABSTRACT

As in former periods, the study of the early middle ages in Catalonia allows few approaches brought up out of the archaeological practice, specially during the centuries before the profusion of documents linked to the Carolingian and county periods. This happens in the territories located westward of Llobregat river, which mostly will not join the county field until the beginning of the 10th century. Taking the already known data as a starting point and by means of a comparison with near parallel cases, this text intends to contribute to the determination of the chronological context of certain elements and structures linked to the archaeological record, which can be dated between the 8th and 9th centuries. Likewise, this text pretends a revision of some architectural constructions, such as temples and fortifications for which some foundational hypotheses are proposed.

KEY WORDS

Early middle ages, Penedès, Baix Llobregat, archaeology.

INTRODUCCIÓ

En una aportació recent, intentàvem definir els diversos models de poblament i la seva evolució durant l'antiguitat tardana (segles V-VII) al Penedès i les seves àrees

1. Candidat al doctorat al Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona.

adjacents.² Llavors, observarem com la descomposició del sistema socioeconòmic i agrari de tradició romana s'acompanyava de determinats processos que, de manera general, es caracteritzaven per una dispersió de l'hàbitat i per l'ocupació i rompada de noves terres amb una preferència per les zones fins llavors considerades marginals o, en tot cas, perifèriques. Arqueològicament, aquest fenomen es podia detectar, d'una banda, en l'amortització generalitzada de les estructures de les *domui* rurals d'època baiximperial,³ les quals no depassarien, com a tals, el segle VI, mentre que l'esmentada creació de nous emplaçaments dispersos es reflectiria en l'aparició de petites necròpolis isolades, majoritàriament formades per tombes en caixa de lloses, situables cronològicament en aquest mateix període.

A partir d'aquí, si pretenem anar més enllà i resseguir l'evolució del poblament en els segles immediatament següents, la situació esdevé complicada, com a mínim pel que fa al reconeixement del registre arqueològic. Hem pogut comprovar en un altre lloc com l'anàlisi de la toponímia i la revisió de certs elements monumentals poden aportar dades significatives sobre la incorporació a al-Andalus d'aquest territori;⁴ en general, però, les dades arqueològiques són poques, precàries i confuses. D'altra banda, la documentació feudal primerenca resulta insuficient en tant que és generada en un context de conquesta i d'incorporació d'aquests territoris al nou enquadrament polític representat per l'establiment d'una xarxa de castells termenats i, per tant, dins un procés de desmantellament de bona part de les estructures socials i agràries anteriors a la conquesta.⁵

Aquest text vol definir, a partir fonamentalment de la síntesi de dades ja conegudes, certs paràmetres que permetin identificar, encara que sigui de manera parcial, el registre arqueològic generat durant aquest espai cronològic, que no vol de-

2. Jordi GIBERT (2004), «L'evolució del poblament tardoantic a la depressió penedesenca i els seus marges (segles V-VII)», *III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l'antiguitat tardana al món medieval*, Actes, Grup d'Història del Casal Mataró, Mataró.

3. L'ús del terme *villa*, en referència a un nucli d'explotació agrícola d'època romana, respon més a una tradició historiogràfica que no pas a un ús contrastat del mot per part dels contemporanis, els quals, com mostren els textos, al·ludeixen als predis rurals com a *fundi* i als edificis com a *domui* o *casae*, i la *villa* és una realitat pròpiament altmedieval. Vegeu Ramon MARTÍ (2006), «Del *fundus* a la *parrochia*. Transformacions del poblamiento rural en Catalunya durante la transició medieval», a Philippe SÉNAC (ed.), *De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (IV-XI siècle): Les habitats ruraux*, Université Toulouse, p. 145-166.

4. Ens referim principalment a la torre sobirana de Castellví de Rosanes i al conjunt arqueològic d'Olèrdola. Vegeu Jordi GIBERT (2006), «La integració a al-Andalus dels territoris a ponent del Llobregat», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVI, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Premi per a Estudiants de la Societat Catalana d'Estudis Històrics (2005).

5. Ramon MARTÍ (1992), «La primera expansió comtal a ponent del Llobregat», a Antoni PLADEVALL i FONT (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XIX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 28-35; Carolina BATET (1996), *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal: La Marca de Barcelona als segles X-XI*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs.

passar la conquesta comtal d'inicis del segle x.⁶ Pel que fa a l'àmbit geogràfic, aquest troba el seu límit oriental en el curs del Llobregat i s'estén cap a ponent fins a englobar tot el Penedès i la costa del Garraf. Finalment, cal precisar que aquest treball no pretén establir un estat de la qüestió exhaustiu ni de jaciments ni d'història política, d'altra banda només coneguda amb cert detall a partir de la conquesta comtal; es tracta, en tot cas, d'incidir en certs aspectes rellevants referents tant al registre arqueològic com a determinades manifestacions arquitectòniques que pensem que poden contribuir a precisar tant la naturalesa com el context cronològic de certs jaciments.

TOMBES I NECRÒPOLIS

Tal com succeïa en relació amb el registre arqueològic vinculat a l'antiguitat tardana, les estructures negatives són sovint les úniques que ens han arribat en condicions de ser estudiades. Això és així a causa de la mateixa feblesa de les estructures construïdes, però també perquè, òbviament, es tracta dels elements arqueològics menys afectats per remocions posteriors. És per això que les estructures funeràries constitueixen, sovint de manera majoritària, bona part del registre arqueològic de l'alta edat mitjana.⁷

En concret, pensem identificar certs conjunts sepulcral formats bàsicament per tombes en fossa amb els extrems arrodonits, o de *banyera*, amb una cronologia que aniria des del segle VIII fins a probablement entrat el segle X. Es tracta d'un tipus de necròpolis que vindrien a substituir les ja esmentades de l'antiguitat tardana en caixa de lloses i que serien, al seu torn, anteriors als primers cementiris pròpiament parroquials d'època feudal, amb les característiques tombes antropomorfes de cap diferenciat.⁸

En tot cas, però, és obvi que les diverses pautes d'enterrament conviuen entre elles; coexisteixen i evolucionen en el temps, mentre que el context geogràfic pot, al

6. En alguns casos, però, les cronologies d'alguns jaciments poden endinsar-se en el segle X. D'altra banda, probablement, no esmentarem tots els jaciments amb nivells dels segles VIII i IX; en tot cas, ens referirem als exemples, al nostre entendre, més representatius.

7. Aquest mateix fenomen és observat en altres zones com ara Galícia, on les necròpolis constitueixen la major part de les evidències arqueològiques altmedievales. Vegeu Jorge L. QUIROGA i Mónica R. LOVELLE (1993), «Poblamiento rural en el noroeste de la Península Ibérica (siglos V-XI): Una introducción al estudio del poblamiento rural entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media en Galicia a través de un análisis micro-regional», *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 7, p. 25-28.

8. Una datació semblant havia estat proposada ja fa anys per Jordi Bolòs i Montserrat Pagès, que apuntaven una cronologia per a aquest tipus de tombes posterior al segle VII. Vegeu Jordi BOLÒS i Montserrat PAGÈS (1982), «Les sepultures excavades a la roca», a Manuel RIU i Salvador CLARAMUNT (dir.), *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya*, col·l. «Acta Mediaevalia», núm. 3, Barcelona, Publicacions i Edicions UB, p. 78-80 (Annex 1). En relació amb la instauració del monopoli dels cementiris i la inclusió del dret d'enterrament dins el conjunt de rendes percebudes per la parròquia, vegeu Eduard RIU (1989), «Temples i espai feudal des de l'arqueologia», a SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL (COORD.), *Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern*, Diputació de Barcelona, Institut d'Edicions, col·l. «Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental», núm. 3, p. 269.

seu torn, marcar diferències.⁹ Cal admetre, per tant, que la relació automàtica i directa entre tipologia i cronologia és, en si mateixa i fora de context, una pràctica arriscada; això no obstant, en aquest cas es tracta d'un interval cronològic establert a partir dels paral·lels oferts per àrees properes i dels mateixos contextos estratigràfics coneguts on s'insereixen aquestes sepultures.

Així, el que avui coneixem sobre el món funerari altmedieval en altres llocs confirma la cronologia proposada per a aquest tipus de sepultures. A la comarca de l'Anoia, per exemple, les tombes excavades a la roca del tipus banyera o amb planta rectangular amb els extrems arrodonits es troben ja al segle VIII, amb una permanència que s'endinsa en el segle X.¹⁰ Així mateix, al nord-est de Catalunya, una síntesi recent situa aquest tipus de sepultures dins el segle VIII, i en alguns casos arriba fins a finals de la següent centúria,¹¹ amb casos tan emblemàtics com és el cementiri de les Goges, a Sant Julià de Ramis, on s'excavà un conjunt de dues-centes set fosses (la major part de banyera amb coberta de lloses) situables cronològicament entre els segles VII i IX.¹² D'altra banda, en les excavacions on s'ha pogut documentar una seqüència prou àmplia de tipologies funeràries altmedievales, es comprova que les tombes de banyera se situen entre les sepultures de tradició tardoromana i les antropomorfs de capçalera diferenciada.¹³

Per a la zona que ens interessa, si bé el nombre de necròpolis conegudes d'aquestes característiques és clarament inferior al que trobem en àrees adjacents com ara l'Anoia o el Bages,¹⁴ sí que hi ha diversos exemples significatius:

Olèrdola

Es coneix l'existència de dues tombes del tipus banyera excavades a la roca del subsòl de l'absis del primer temple, les quals, per la relació estratigràfica que s'esta-

9. Així, una intervenció recent realitzada en una necròpolis de tombes de banyera excavades a la roca, situada a la província de Terol, ha aportat, a partir de diverses datacions radiocarbòniques, una cronologia d'entre la segona meitat del segle VI i tot el segle VII. Vegeu Antonio BELTRÁN *et al.* (2004), «La necròpolis visigoda e hispano-visigoda (siglo VI —años 711-714—) de las Lastras de San José (Albalate del Arzobispo, Teruel)», *Cauce*, núm. 16, p. 14-29.

10. JOAN ENRICH, Jordina SALES i Jordi ENRICH (2002), «Les necròpolis tardoantigues i altmedievales a l'Anoia: els rituals d'enterrament i les seves pautes i models d'interrelació a l'espai rural», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès (18-21 d'abril de 2002), p. 669.

11. Cristian FOLCH (2005a), «El poblament al nord-est de Catalunya durant la transició a l'edat mitjana (segles V-XI dC)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVI, p. 56-57.

12. Bibiana AGUSTÍ i Montserrat MATARÓ (2000), «Les Goges. Un cementiri entre els segles VII i IX (Sant Julià de Ramis, Girona)», a MNAC (coord.), *Catalunya a l'època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), p. 111-113.

13. Així s'observa a l'excavació de l'església vella de Sentmenat, si bé els seus excavadors inclouen aquest tipus de tombes en una fase àmplia que engloba els segles VII i VIII i que comparteixen amb les tombes en caixa de lloses i de còdols. Vegeu Jordi ROIG *et al.* (1995), *L'església vella de Sant Menna: Sentmenat del segle V al segle XX*, Ajuntament de Sentmenat, p. 108-111.

14. Només cal consultar els volums que corresponen a aquestes comarques a l'enciclopèdia dirigida per A. PLADEVALL (dir.) (1994), *Catalunya romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

bleix amb les estructures existents (una d'elles està en part tallada per un dels murs d'aquest absis), cal situar amb anterioritat a la seva construcció.¹⁵ La presència d'aquestes sepultures, a banda d'indicar-nos, efectivament, l'existència d'una àrea d'enterrament prèvia al bastiment de l'edifici, ens pot oferir una relativa data *post quem* per a la primera església del conjunt olerdolà.¹⁶

Santa Tecla - La Gravosa (Santa Margarida i els Monjos)

En aquest lloc es coneix l'existència d'un assentament agrícola d'època romana, una de les estances del qual s'aprofitaria més tard com a espai funerari, on s'excavarien tres tombes en fossa simple, sense aixovar, i només una d'elles presenta una coberta a base de pedres planes. Una datació radiocarbònica realitzada sobre aquests enterraments obliga a situar-los cronològicament dins el segle x.¹⁷

Necròpolis de Comallonga (Castellví de la Marca)

En una feixa erma al sud-est de la masia del mateix nom, a la dreta del torrent homònim, es trobaren, entre els anys quaranta i cinquanta, entre sis i vuit sepultures excavades a la roca, cobertes amb lloses i de planta trapezoïdal ovalada, sense encaix per al cap. Orientades nord-sud, no s'hi localitzà cap mena d'aixovar.¹⁸

Plaça central de Monistrol d'Anoia

Per sobre d'uns nivells d'època imperial romana molt arrasats, aparegueren diversos enterraments en caixa de lloses que els excavadors del jaciment consideraren d'època tardoromana; just per sobre d'aquests enterraments, tenim constància de com a mínim un enterrament en fossa ovalada.¹⁹

15. Malauradament, d'aquestes estructures, una espoliada i l'altra excavada durant la segona meitat del segle XIX, no se'n conserva cap material, i actualment són difícilment identificables. Vegeu Núria MOLIST (1997), «Les necròpolis altmedievales d'Olerdola», *Miscel·lània Arqueològica (1996-1997)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, p. 224.

16. Aquest fet, conjuntament amb una anàlisi comparativa amb altres exemples paral·lels, ens porta a proposar una cronologia fundacional per a aquest primer edifici, entre finals del segle VIII i la primera meitat del segle IX. Vegeu Gibert (2006).

17. Joan GARCIA TARGA *et al.* (1992), «Santa Tecla - La Gravosa: estudi arqueològic i antropològic de tres enterraments humans», *Miscel·lània Penedesenca*, XVII, p. 175-192; Joan MESTRES *et al.* (1997), «Datació d'un enterrament humà a Santa Tecla - La Gravosa (Santa Margarida i els Monjos, Alt Penedès). Aspectes fonamentals de la datació per radiocarboni», *Miscel·lània Penedesenca*, p. 43-68.

18. Artur CEBRIÀ *et al.* (1991), *Carta arqueològica de l'Alt Penedès*, Barcelona, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

19. Jordi ROVIRA *et al.* (1991), «La primera campanya d'excavacions d'urgència a la plaça central de Monistrol d'Anoia (Alt Penedès). Resultats preliminars», *Olerdulae*, any XVI, p. 117-135; Jordi ROVIRA i Teresa LLECHA (1994), «Excavacions arqueològiques d'urgència a Monistrol d'Anoia», *Miscel·lània Penedesenca*, p. 307-318. Aquesta ocupació altmedieval del lloc coincidiria amb els resultats obtinguts en l'estudi del topònim *Monistrol (monasteriolum)*, al Bages, on s'ha conclòs que es tracta de nous establiments d'època visigoda que perdurarien durant tot el període islàmic. Vegeu Martí (2006), p. 152.

Castell de Calafell

Situat sobre un monticle rocós dotat d'una plataforma d'aproximadament 80 m × 30 m, fou objecte de diverses campanyes arqueològiques a principis dels anys vuitanta.²⁰ Aquests treballs permeteren documentar una ocupació anterior a l'església del segle XI i la seva necròpolis de tombes antropomorfes, estructures que obliteraren un edifici previ del qual només es conservaven els forats de pal picats a la roca i al qual s'associava un grup de tombes del tipus de banyera, igualment excavades a la roca. Així mateix, a l'extrem oposat a l'església, es documentaren diverses estructures picades a la roca i anteriors a la construcció de la fortificació del segle XIII, entre les quals hi ha un camp de sitges, una cisterna posteriorment engrandida i, just als límits de la plataforma, forats que podrien correspondre a un tancament del recinte construït en fusta. L'amortització baixmedieval de gran part d'aquestes estructures, amb la remoció de pràcticament la totalitat dels nivells anteriors, i la mateixa factura de les estructures excavades a la roca són factors que no permeten inferir una datació acurada. No obstant això, tant el topònim²¹ com la presència de tombes de banyera apunten, al nostre parer, cap a una ocupació clara dins els segles VIII-IX.

La Solana (Cubelles)

Gràcies a les excavacions dutes a terme l'any 1996,²² avui és ben conegut aquest jaciment, configurat per les restes d'un establiment rural que els seus excavadors situen cronològicament entre els segles V i VII. Als diversos enterraments localitzats amb motiu d'aquesta intervenció (en sitja, en àmfora, en tomba de *tegulae* i en caixa de lloses), cal adjuntar els documentats durant una intervenció anterior, desenvolupada arran de la descoberta de diverses tombes quan va obrir-se una canalització per al rec.²³ Llavors, s'observaren dos grups ben definits d'inhumacions, tant pel que fa a la distribució espacial com a la tipologia; així, mentre que un dels grups mostrava certa diversitat quant a les formes d'enterrament —en *tegulae* o lloses a doble vessant, en caixa de lloses—, l'altre estava constituït únicament per fosses directament excavades a terra o a la roca natural, amb els extrems arrodonits i, en algun cas, amb encaix per a les lloses de la coberta. En aquest sentit, pensem que podria donar-se el cas que aquest últim grup pogués correspondre a un moment final d'ús de la necròpolis, entrat ja el segle VIII o molt a finals de la centúria anterior.

20. Joan SANTACANA (1986), *L'excavació i restauració del Castell de la Santa Creu (Calafell, Baix Penedès)*, col·l. «Monografies», núm. 6, Diputació de Barcelona; Joaquim GARCIA i Joan SANTACANA (1993), «El conjunt medieval del castell de Calafell», *Estudis Universitaris Catalans*, XXIX, p. 901-920.

21. Gibert (2006).

22. Eulàlia BARRASETAS (2003), «El jaciment de la Solana (Cubelles - El Garraf)», *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès (el Vendrell, 2001)*, p. 383-392.

23. Joan BELLMUNT (1982), «Excavaciones en la necrópolis de la Solana. Cubelles (el Garraf)», *Informació Arqueològica*, núm. 38, p. 40-44.

El Vilar (Sant Pere de Ribes)

En aquest lloc s'excavaren dues tombes en fossa cobertes amb lloses no treballades, sense aixovar i orientades amb els peus a llevant. Han estat situades cronològicament amb anterioritat al segle x, tot i que la presència pels voltants de restes de *tegulae* i d'*opus signinum* ha fet pensar en una possible cronologia tardoantiga.²⁴

Can Puigbò (Sant Andreu de la Barca)

En un emplaçament a tocar del poble pel sud-oest fou localitzat un cementiri del qual s'excavà un conjunt de prop d'una trentena de sepultures.²⁵ La necròpolis, relativament extensa, presenta, tanmateix, una gran diversitat tipològica pel que fa al mètode de construcció de les tombes. Així, es documenten set enterraments en *tegulae* a doble vessant, dos en caixa del mateix material, quatre en caixa de lloses, onze en fossa coberta amb lloses, un amb llit d'argila i laterals revestits amb plaques de ceràmica i quatre en fosses simples. L'orientació majoritària és oest-est amb els peus a llevant o desviada segons l'eix sud-oest/nord-est; en alguns casos, però, es troba una orientació nord-sud, especialment en les tombes en *tegulae*. La presència d'aixovars és escassa, a banda d'un bol de ceràmica trobat en una tomba en *tegulae*, un ou en una sepultura de les mateixes característiques i un anell i una peça anular amb un ganxo a la tomba revestida amb ceràmica. Els autors de l'excavació proposen una cronologia àmplia entre els segles iv i viii, si no més enllà. Així, aquest cementiri ofereix una possible seqüència relativa pel que fa a les tipologies; caldria, doncs, considerar les tombes en *tegulae* anteriors a les de fossa coberta amb lloses, que assenyalarien el moment final d'ús de la necròpolis, probablement ja entrat el segle viii.²⁶

Necròpolis de Rocabruna (Gavà)

Al vessant sud-oest del turó del mateix nom, als peus del castell d'Eramprunyà, es dugué a terme una intervenció que afectà tres sepultures d'una necròpolis cone-

24. Magí MIRET (2003), «El poblament d'època ibèrica i romana a la costa oriental de la Cossetània: la comarca del Garraf», *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès (el Vendrell, 2001)*, p. 373. Si bé en un article anterior [J. GIBERT (2004), «L'evolució del poblament tardeoantec a la depressió penedesenca i els seus marges (segles v-vii)», *III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l'antiguitat tardana al món medieval*, Actes, Grup d'Història del Casal Mataró, Mataró] consideràvem la possibilitat que aquest conjunt sepulcral pogués adscriure's a l'antiguitat tardana, avuiensem que la tipologia dels enterraments així com la seva vinculació toponímica constitueixen indicis que permeten avançar la seva cronologia fins als segles viii-ix.

25. Joan GARCIA TARGA (1997), *Necròpoli de Can Puigbò (Sant Andreu de la Barca, Baix Llobregat)*, memòria dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, juny-juliol, 1997.

26. De fet, a la planta que hem pogut consultar, les tombes que responen a aquesta última tipologia sembla que formen un grup diferenciat espacialment, com veiem també en el cas de la Solana.

guda anteriorment i ja parcialment destruïda.²⁷ A causa del pendent, les tombes estaven excavades en part a la roca mare i en part a la terra, en fossa amb forma de banyera i cobertes amb lloses, sense cap tipus d'aixovar. La cronologia del jaciment s'infeix sobre la base d'una làpida recuperada en el lloc, als anys seixanta, i dedicada a un tal Onrado, mort l'any 945.

Castell de Castelldefels

Les excavacions practicades al subsòl de l'església del castell²⁸ posaren al descobert les restes d'un edifici d'època romana, les estructures més importants del qual corresponen a l'última etapa edilícia, datable al segon quart del segle III. Els excavadors creuen que l'establiment es devia prolongar en època visigoda, període que quedaria representat per unes tombes que tallen un mur romà ja totalment amortitzat, però que són anteriors al temple considerat preromànic; es tractaria d'una tomba en cista i de quatre inhumacions infantils en fossa simple, sembla que alguna tapada amb lloses.

Necròpolis de Can Massalleres (Sant Boi de Llobregat)

L'any 1984, una intervenció d'urgència²⁹ recuperà part d'una important necròpolis, en la qual, a banda d'una sola inhumació en *cista* de lloses, les tombes estaven excavades en fossa simple, amb planta oval i fons còncau, i cobertes amb lloses de llicorella local. Orientades amb els peus a llevant, no presentaven cap tipus d'aixovar, només en la zona remoguda d'una de les tombes aparegueren les restes d'un vas fet a mà, de base plana, perfil en S i llavi arrodonit amb bec, amb pasta de color ataronjat i de consistència fràgil, amb una superfície rugosa i porosa.

Carrer de la Pau (Sant Boi de Llobregat)

L'excavació d'aquest carrer, al nord de l'actual temple parroquial,³⁰ posà al descobert les restes d'un edifici que presentava una evolució complexa a partir de dife-

27. Pere IZQUIERDO (1989), «Necròpolis carolíngia de Rocabrúna», *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, preactes, vol. 1, Castelldefels, p. 459-461; Pere IZQUIERDO (1994), «El terme d'Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica», a Margarida GÓMEZ, Gregori GUTIÉRREZ i Manuel LUENGO (COORD.), *Miscel·lània d'Homenatge a Jaume Codina*, Barcelona, Columna, col·l. «El Pont de Pedra», Ajuntament del Prat de Llobregat, p. 279-280.

28. Alberto LÓPEZ (1998), «Resultats de l'excavació duta a terme al conjunt del Castell de Castelldefels (Baix Llobregat, Barcelona)», a MNAC (COORD.), *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, vol. 2, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 53-64; Alberto LÓPEZ (2004), «Resultats de l'excavació al conjunt del castell de Castelldefels (Baix Llobregat, Barcelona)», a Margarita GENARA i MONELLS (ED.), *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001: Comarques de Barcelona, 1996-2001 (la Garriga, 2001)*, 3 v., Barcelona, la Garriga, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, vol. 3, p. 983-1009.

29. Anna BIOSCA i Josep M. PUIG (1989), «Necròpolis de Can Massalleres», *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, vol. 1, Castelldefels, p. 423-427.

30. Ferran PUIG *et al.* (1989), «El carrer de la Pau (Sant Boi de Llobregat). L'evolució històrica d'un edifici», *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, vol. 1, Preactes, Castelldefels, p. 443-457.

rents etapes constructives. En un primer moment situable als primers segles de l'imperi, es construeix una gran cisterna de forma rectangular allargada, de més de 30 metres de llargada per uns 10 metres d'amplada, bastida en *opus incertum* i revestida amb *opus signinum*, la funcionalitat de la qual estaria estretament lligada als diversos espais termals i d'habitació documentats al nucli antic de Sant Boi. En època tardoromana es produeix un canvi en la funcionalitat de l'edifici, el qual, mantenint els murs i la pavimentació original, és compartimentat en dos nous espais comunicats entre si, mentre que es detecten uns primers enterraments en *tegulae* en el seu interior.³¹ A aquestes sepultures cal afegir un altre grup, tipològicament diferenciat, format per divuit tombes, entre adults i infants, que s'han vinculat cronològicament a un moment imprecís de l'alta edat mitjana i que es disposen seguint l'eix marcat per l'edifici. Les tombes dels individus adults corresponen al tipus de fossa rectangular amb els extrems arrodonits —excepte en un sol cas, que és trapezoidal—, sense cap diferenciació pel que fa a la capçalera i, en algun cas, amb encaix per a la coberta; els enterraments infantils són petites tombes ovalades i s'ha documentat algun cas amb la capçalera diferenciada. Pel que fa a les cobertes, són de lloses o de carreus ben tallats. Cal destacar com, en alguns casos, es dona la presència d'un acabament superficial amb morter, que imita l'*opus signinum* del paviment.

EDIFICIS RELIGIOSOS

En primer lloc, cal pensar que, en principi, la conquesta islàmica no suposa un trencament de la tendència centrífuga del poblament que apuntàvem quan parlàvem dels canvis detectats a l'antiguitat tardana, fet demostrat per l'anàlisi de la documentació feudal del segle x, que, malgrat certes formulacions retòriques, revela l'existència d'un poblament de tipus dispers que, sense abandonar la plana, s'enfila per les valls més interiors.³² Sobre aquesta base poblacional, el nou estat musulmà organitzaria una xarxa d'establiments fruit de la dinàmica de la conquesta i de la verificació del cinquè estatal, identificada principalment a través de la toponímia i que respon a unes necessitats bàsiques de control del territori i gestió dels recursos fiscals.³³

31. Carme SUBIRANAS *et al.* (2003), «Darreres intervencions arqueològiques a Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat)», *Tribuna d'Arqueologia*, núm. 1999-2000, p. 226-228.

32. Així es veu a la vall del Riudebitlles. Vegeu Ramon MARTÍ (1997), «Ceràmica medieval i pagesos indocumentats a la vall del riu de Bitlles», a SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL (COORD.), *Ceràmica medieval catalana: Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona els dies 15 i 16 de bivenbre de 1194*, Diputació de Barcelona, Institut d'Edicions, col·l. «Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental», núm. 9, p. 273-291.

33. Ramon MARTÍ (1999), «Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus», a Hélène DÉBAX (COORD.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal. Hommage à Pierre Bonmassie*, Tolosa de Llenguadoc, CNRS Editions, p. 63-70; Cristian FOLCH (2003), «Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya», *Quaderns de la Selva*, núm. 15, p. 139-154; Gibert (2006).

De fet, un dels factors propiciatoris d'aquesta continuïtat fou l'entesa inicial i posterior col·laboració entre les autoritats islàmiques i la majoria dels bisbes de les ciutats en la gestió del nou estat.³⁴ És dins aquest context que es podria entendre l'edificació del primer temple d'Olèrdola, més tenint en compte les últimes revisions crítiques d'esglésies considerades tradicionalment d'època visigoda o les cronologies aportades per casos ben estudiats com ara Sant Vicenç del Roc d'Enclar.³⁵ Sembla, doncs, que caldrà revisar la cronologia d'un gran nombre de petits temples de nau única i capçalera quadrada, fet que ja ha estat assenyalat per a les comarques gironines,³⁶ on s'admet un origen dins els segles VIII-IX per a aquest tipus d'edificis, tradicionalment considerats *preromànics* del segle X.³⁷

A banda del cas d'Olèrdola, disposem de dos edificis més no documentats fins a l'època tardana que presenten les característiques esmentades i que perfectament poden tenir el seu origen en ple segle IX o, fins i tot, en un moment anterior.

Sant Hilari (Abrera)

Situat fora del nucli urbà i proper al marge dret del riu Llobregat, és un petit temple de nau única rectangular i capçalera quadrada considerat per M. Pagès com una església preromànica construïda a finals del segle IX i coberta amb volta a la segona meitat del segle següent, sense cap afegit significatiu posterior,³⁸ anterior a aquesta construcció, es troba, al nord de l'absis, una cambra annexa de forma rectangular que devia pertànyer a un edifici previ. Situades aproximadament a l'arrencament de la volta hi ha unes impostes decoratives, dues al fons de l'absis, dues en el seu inici i dues en el plec de l'arc triomfal. Aquests elements decoratius han estat considerats com un *reaprofitament* d'un edifici anterior, en funcionament en època

34. Manuel ACIÉN (1999), «Poblamiento indígena en al-Andalus e indicios del primer poblamiento andalusí», *al-Qantara*, xx, p. 55.

35. Així ho hem defensat a Gibert (2006). Vegeu, igualment, Luis CABALLERO (2000), «La arquitectura denominada de época visigoda ¿es realmente tardorromana o prerromànica?», a L. CABALLERO i P. MATEOS (ed.), *Visigodos y omeyas. Un debate entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media. Anexos del Archivo Español de Arqueología*, xxiii, p. 207-247; Danièle FOY *et al.* (1997), *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*, Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra, núm. 4, Govern d'Andorra. En el cas de Roc d'Enclar —petita església de nau rectangular i capçalera quadrada—, les datacions radiocarbòniques efectuades aporten un índex màxim de probabilitat per a la construcció de l'edifici, entre finals del segle VII i principis del segle VIII. Això no obstant, la presència d'un carreu amb restes de pintura mural, probablement d'una sanefa decorativa, on es llegeix la paraula àrab *al-‘āfiya* (*la salut*), pot acotar la datació. Vegeu Dolors BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010*, Vic, Eumo, p. 4.

36. Folch (2005a), p. 54-56.

37. Eduard JUNYENT (1983), *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

38. Montserrat PAGÈS (1983), *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica*, xxxii, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 135-149.

visigoda, per tal com han estat datats en el segle VII.³⁹ D'altra banda, entorn de l'ermita es documenten restes de murs amb morter i paviments d'*opus signinum*, així com abundants restes de ceràmica i material constructiu d'època romana que evidencien la presència d'una *domus* romana en el mateix solar.⁴⁰

Santa Margarida Saplanca o del Cairat (Esparreguera)

Petit temple d'una nau i absis quadrat situat a la riba dreta del Llobregat, sobre el congost que li dona nom. L'absis és desviat vers el nord, originàriament cobert amb una volta que tendeix a la ferradura, tot i que poc marcada. L'arc triomfal és de ferradura, desviat de l'eix de l'absis, ja que aquest i la nau presenten eixos divergents a causa de l'adaptació al terreny de l'edifici. Com a Sant Hilari, la nau està coberta amb volta suportada per un engruiximent intern dels murs format per uns pilars que es lliguen lateralment per arcades, amb bancs al seu interior i que, en aquest cas, presenten una forma de falsa ferradura. Inicialment, també segons M. Pagès,⁴¹ la nau podria haver estat coberta amb fusta i bastida a la segona meitat del segle IX, mentre que la coberta amb volta i l'engruiximent dels murs podria ser una obra de la segona meitat del segle X.

Sant Baldiri (Sant Boi de Llobregat)

Coneixem, documentalment, l'existència d'una església a Sant Boi a partir de la segona meitat del segle X, edifici que hauria aprofitat l'estructura de l'antiga cisterna romana, aixecant de nou part dels murs.⁴² El que no es pot assegurar arqueològicament és el moment de conversió en temple de l'espai d'enterrament que hem vist anteriorment, o si tot plegat es tracta d'un fenomen coetani. En tot cas, la mateixa excepcionalitat constructiva de l'edifici no permet establir paral·lels amb cap tipologia constructiva coneguda.

ESTABLIMENTS AGRÍCOLES I CONTEXTOS CERÀMICS

Certament, les zones de residència constitueixen encara un dels aspectes menys coneguts arqueològicament de l'alta edat mitjana. Si bé amb certa freqüència s'excaven estructures vinculades a la producció agrícola, especialment sitges (sobre-

39. Si bé les decoracions d'aquest tipus no són gaire presents als edificis religiosos primerencs de l'àrea catalana, en altres edificis cristians hispànics per als quals ara es proposa un origen en època andalusina abunden les impostes i les motlures. Vegeu Caballero (2000). En aquest sentit, un context fundacional com el que aquí proposem podria resoldre el problema d'aquest *reaprofitament*.

40. Xavier MENÉNDEZ i Josep M. SOLIAS (1989), «La villa romana de Sant Hilari (Abreva)», *1. Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, vol. I, Castelldefels, p. 399-400.

41. Pagès (1983).

42. Aquest edifici fou profundament reformat al segle XII, i perdurà fins a principi del segle XVIII, quan es decidí construir una nova església de majors dimensions, que és la que ha perdurat fins als nostres dies. Vegeu Puig *et al.* (1989).

tot per la seva condició, altra vegada, d'estructures negatives), aquestes no han d'estar associades directament a un espai de residència. De fet, i en relació amb aquests últims, coneixem ben pocs casos a Catalunya que mostrin amb detall les característiques i les condicions de l'hàbitat rural durant aquests segles.⁴³

A l'àrea que ens ocupa, coneixem quatre jaciments on han aparegut sitges que es poden vincular als primers segles medievals a partir del material ceràmic recuperat en els seus respectius estrats d'amortització.

Castell de Cubelles

A la documentació medieval, el lloc apareix esmentat l'any 977 i el castell el 1042.⁴⁴ Sobre la base d'aquests primers esments documentals, la datació d'uns murs perimetrals bastits en *opus spicatum* i que s'assenten directament sobre els murs d'un edifici anterior d'època romana que encara restaven parcialment en peu ha estat establerta a l'últim terç del segle x. En tot cas, els autors advoquen per una ocupació continuada de l'emplaçament durant l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana a partir de la presència de dues sitges excavades en àmbits immediats, però exteriors al recinte del posterior castell i que situen, a partir del material ceràmic, entre els segles VII i VIII.

El «cementiri» (Mediona)

En aquest lloc es recuperarà un conjunt ceràmic provinent d'una sitja o cubeta afectada per unes remocions de terres. El material obtingut definia tres formes bàsiques (olla, tupí i gerra) i es tracta de peces aixecades amb torneta i cuites en una atmosfera oxidoreductora que atorgava a les peces una coloració variable entre el roig i el negre. Com a característica comuna, cal ressaltar la presència evident de vores bisellades, algunes motllurades lleugerament amb una incisió al llavi. A partir de paral·lels, s'ha proposat una cronologia per a aquest material a l'entorn del segle VII i mitjan segle VIII.⁴⁵

43. Serveixi d'exemple, però, el cas del vil·lar de Montclús (Santa Maria de Merlès, el Berguedà), documentat l'any 893, i on una excavació recent ha posat al descobert un habitatge construït amb murs de pedra lligada amb fang i coberta vegetal, amb una data d'abandonament que els seus excavadors situen, com a molt tard, a principis del segle x. Vegeu Cristian FOLCH i Ramon MARTÍ, «Un edifici del segle IX del vil·lar de Montclús (Santa Maria de Merlès, Berguedà)», *Jornades d'Arqueologia i Paleontologia de les Comarques de Barcelona*, Sant Boi de Llobregat, 2003 (en premsa); Cristian FOLCH i Ramon MARTÍ, «Excavacions arqueològiques al vil·lar de Montclús (Santa Maria de Merlès). Un assentament rural del segle IX», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, 2006 (en premsa).

44. Alberto LÓPEZ *et al.* (1998), «El lloc del castell de Cubelles durant l'època antiga i medieval (segles II aC - XV) a través de l'arqueologia», a SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL (COORD.), *El Castell de Cubelles*, Diputació de Barcelona, Institut d'Edicions, col·l. «Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental», núm. 10, p. 144.

45. Joan-Manuel COLL *et al.* (1995-96), «El «cementiri» (Mediona): un jaciment d'època visigòtica al Penedès», *Olerdulae*, xx-xxi, p. 53-67.

Olèrdola

En un sector situat a tocar de la porta d'entrada del recinte murat —anomenat *sector 01*—, s'hi excavaren gairebé una trentena de sitges l'amortització de les quals és datada, per raons de relació estratigràfica, per la tipologia de les ceràmiques aparegudes i per una datació radiocarbònica, pels volts del segle x. Malgrat l'estat extremadament fragmentat de la ceràmica, hom ha pogut diferenciar dos tipus principals de peces. D'una banda, recipients de cuina representats gairebé únicament per olletes de perfil en *S* de fons pla o lleugerament còncau, amb llavis de perfil rectilini o bé arrodonit; presenten un color gris fosc i una pasta grollera, amb una superfície rugosa. I de l'altra, es caracteritza una ceràmica considerada de taula o de preparació d'aliments, amb presència de gerres lobulades, gerres senzilles i cossis; es tracta de ceràmica de cuita reductora, de pasta més depurada i normalment d'un color gris més clar que en el cas anterior.⁴⁶

Can Tries (Viladecans)

No gaire lluny del jaciment tardoantic de Can Guardiola, l'any 1983⁴⁷ s'excavaren quatre sitges de planta circular, parets cilíndriques i fons arrodonit. Els materials ceràmics recuperats presentaven la pasta negra o bescuitada (interior reduït i parets interna i externa oxidades), amb una cuita en general bona, i corresponien a diverses formes: olles de vora exvasada, vasos oberts i una gerra de boca trilobulada amb bec pinçat (només es coneixen alguns fragments de vora); quant a la decoració, alguns fragments mostraven solcs poc profunds que formaven una o diverses bandes, i en un cas una incisió de forma ondulada. En principi, els seus excavadors proposaren una cronologia a l'entorn del segle xi.

En tots els casos, el principal problema que s'observa és la cronologia de l'amortització de les estructures, informació que només podem extreure de l'estudi del registre ceràmic contingut i que pensem que mereix alguns comentaris.

En primer lloc, i en relació amb el conjunt ceràmic de Mediona, tot i que coincideix bàsicament amb la datació proposada pels autors del seu estudi, pensem que la seva cronologia podria precisar-se en un moment més aviat tardà del segle vii i podria pertànyer sense problemes a un ple segle viii. De fet, el predomini de les vores bisellades simples, especialment en el cas de les olles, és una característica comuna dels contextos ceràmics d'aquell moment, així com la disminució de la presència dels

46. Josep M. BOSCH (2002), «Les sitges del sector 01. L'ocupació del *castrum Olerdula* al segle x (Olèrdola, Alt Penedès)», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 775-789.

47. Florencio MAYORAL i Josep MIRET (1989), «Jaciments arqueològics de la zona de Can Tries i Can Guardiola (Viladecans)», *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, Preactes, vol. 1, Castelldefels, p. 477-488; GIBERT (2004), «L'evolució del poblament tardoantic a la depressió penedesenca i els seus marges (segles v-vii)», *III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l'antiguitat tardana al món medieval*, Actes, Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró.

encaixos per a tapadora, abundants en contextos tardoantics i inexistents al conjunt de Mediona, a excepció d'una petita motllura en el llavi d'alguna de les peces.⁴⁸

Així mateix, la ceràmica apareguda a Cubelles, tot i que està datada inicialment entre els segles VII i VIII, ofereix, al nostre entendre, majors probabilitats d'enquadrar-se plenament dins aquesta última centúria, tenint en compte certes característiques que, malgrat l'exigüitat de la mostra, sembla que s'aprecien; així, és significativa la presència de peces tancades amb el coll aixecat o d'acanalats al coll o la part alta del cos de les peces, un tipus de decoració que cal associar a contextos ceràmics de tradició islàmica.⁴⁹

D'altra banda, l'estudi del camp de sitges del «sector 01» d'Olèrdola aporta, a partir d'una única anàlisi de radiocarboni, una datació inequívoca centrada en el segle X. No obstant això, hi ha tot un grup d'olles de factura grollera i llavi de perfil rectilini o bisellat que, precisament, sembla que es diferencia del contingut ceràmic de la sitja datada. De fet, aquesta sitja contenia, almenys pel que es pot observar en el que ha estat publicat, un material ceràmic que presenta moltes similituds amb l'estudiat en el sector de la pedrera i que es pot relacionar amb jaciments del Vallès dels segles X-XI per la tipologia i la decoració de les peces.⁵⁰ Amb totes les reserves, se'ns planteja la idea que o bé el grup de sitges abraça un arc cronològic potser més ampli —més antic— del previst, o bé probablement hi ha una tradició ceràmica pròpia al Penedès del segle X que es diferencia clarament de la que trobem a l'àrea de Barcelona i el Vallès i que, al nostre entendre, provindria directament de la ceràmica local en ús en els moments previs a la conquesta comtal.

El cas de les sitges de Can Tries, finalment, es podria situar dins un ple segle X, per paral·lels amb certs casos ben estudiats del Vallès que ja hem esmentat. Aquestes similituds es donen en la presència d'uns mateixos tipus i en unes cuites semblants, que inclourien les pastes bescuitades que també trobem a Viladecans. A Barcelona i el Vallès, les peces d'aquestes característiques acostumen a anar associades a la presència de sitres i altres atuells amb acabat espatulat, un tractament específic normalment vinculat al segle X i part del XI, però que no és present a Can Tries. Significa-

48. Sobre l'evolució dels contextos ceràmics altmedievals, vegeu una síntesi recent a Cristian FOLCH (2005b), «La ceràmica de la Alta Edad Media en Catalunya (siglos VIII-IX dC): el estado de la cuestión», *Arqueología y Territorio Medieval*, núm. 12 (2), Universitat de Jaén, p. 237-254.

49. Aquest tret es documenta també a la vall de l'Ebre i al País Valencià en cronologies similars. Vegeu Folch (2005b), p. 244.

50. Olles de llavi arrodonit i cossis i gerres de boca lobulada; pel que fa a les decoracions i al tractament de les superfícies, hi ha una presència abundant de línies horitzontals fetes amb incisió. Vegeu Jordi ROIG BUIXÓ (2004), «Primeres dades sobre la ceràmica medieval d'Olèrdola (l'Alt Penedès)», *Revista del Penedès*, núm. 7 (hivern, 2003-2004), p. 51-64. Per als contextos ceràmics vallesans, Jordi ROIG *et al.* (1997), «Ceràmica d'època carolíngia i comtal al Vallès», a SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL (coord.), *Ceràmica medieval catalana: Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona els dies 15 i 16 de novembre de 1994*. Diputació de Barcelona, Institut d'Edicions, col·l. «Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental», núm. 9, p. 37-62.

tivament, sembla que succeeix una cosa semblant al conjunt ceràmic d'Olèrdola, on, a banda d'un arrencament de nansa, tampoc no es troben espatulats. Tot i que en aquest cas les peces són majoritàriament de cuita reductora, el registre tipològic, si exceptuem les olles amb el llavi bisellat, és en general força semblant al de Viladecans.

FORTIFICACIONS

En altres llocs ja ha estat advertida la condició de fundacions associades a la conquesta islàmica de determinades grans torres que responen genèricament al topònim *far*,⁵¹ una hipòtesi inicial que ha tingut la seva contrastació estratigràfica més recent en l'excavació de l'anomenada *torre del Far*, a Santa Coloma de Farners.⁵² Així mateix, quan estudiàvem la incorporació a al-Andalus del territori que tractem, ja consideràvem que calia incloure en aquest grup la gran torre que presideix el castell feudal de Castellví de Rosanes, de la mateixa manera que no es podia descartar un origen semblant per a la torre de les Gunyoles.⁵³

A banda d'aquesta qüestió, no voldríem tancar aquest apartat sense fer una última reflexió, en aquest cas al voltant d'un altre tipus de construccions. Al Penedès, així com en molts altres llocs de la Catalunya Nova, hi ha una sèrie de torres situades en emplaçaments lleugerament elevats sobre la plana que presenten una planta circular d'uns cinc o sis metres de diàmetre exterior i que estan bastides amb un aparell de pedres irregulars lligades amb morter; en alguns casos, com ara la torre de Can Llopard, a Subirats, mostren una forma lleugerament troncocònica, és a dir, s'estrenyen a mesura que guanyen alçària. De manera sistemàtica, i sempre a partir d'arguments tipològics, aquests edificis han estat datats pels volts de l'any 1000 o en dates més tardanes.⁵⁴

En un treball anterior sobre l'àrea de Tortosa,⁵⁵ ja mostràvem la nostra sorpresa quan vam comprovar que tota una sèrie d'edificis militars, principalment torres isolades associades en molts casos a explotacions agrícoles, eren datats ençà de la con-

51. Ramon MARTÍ (2005), «Fars de terra endins. A propòsit de la torrassa del Moro», *Laietania*, núm. 16, p. 185-198.

52. Es tracta d'una gran torre circular de gairebé 10 metres de diàmetre exterior, bastida a partir de la combinació de grans blocs de granit amb restes d'encoixinat i pedres més petites. El material arqueològic documentat, exigü, però significatiu, no deixa dubtes sobre la seva adscripció cronològica al segle VIII, mentre que es descarta netament qualsevol ocupació anterior o posterior. Vegeu Cristian FOLCH *et al.* (2004), «Excavacions arqueològiques a la torre del Far (Santa Coloma de Farners, la Selva)», *Ressò: Revista de Santa Coloma de Farners*, p. 26-27; Cristian FOLCH *et al.*, «Excavacions arqueològiques a la Torre del Far (Santa Coloma de Farners). Una torre alimara del segle VIII a la Marca Superior d'al-Andalus», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, 2006 (en premsa).

53. Jordi GIBERT (2006), «La torre sobirana de Castellví de Rosanes, un edifici vinculat a la conquesta islàmica», *Materials del Baix Llobregat*, núm. 12, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat (en premsa).

54. A. PLADEVALL i FONT (dir.) (1994), *Catalunya romànica*, vol. XIX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

55. Jordi GIBERT (1998), *Les almúnies de Tortosa. Un assaig de localització i valoració*, Universitat Autònoma de Barcelona, treball de recerca inèdit.

questa feudal, és a dir, en els segles XII i XIII;⁵⁶ així, s'arriba a proposar una cronologia del segle XIII per a la inequívoca torre de Burjassènia, a l'Aldea (el Baix Ebre), literalment *torre de la sínia*, un edifici de planta circular de 5,6 metres de diàmetre exterior, construït en maçoneria i de silueta lleugerament troncocònica.

Les reticències sistemàtiques que detectem a casa nostra a l'hora d'atribuir cronologies d'època andalusina a aquest tipus d'edificis no existeixen, pel que sembla, en altres zones de la península Ibèrica. Així, a l'àrea anomenada de la Marca Mitjana (*al-Tagr al-awsat*), s'ha identificat un conjunt de torres talaia, datades pels volts dels segles IX-X i que es posen en relació amb comunitats dedicades a la ramaderia, l'agricultura i la guerra.⁵⁷ Alguns d'aquests edificis, que es localitzen a la zona de Toledo, Madrid, Sòria, Guadalajara o Teruel, mostren evidents similituds amb els exemples esmentats al Penedès i a les Terres de l'Ebre, tant en l'aparell com en les dimensions i la forma.

A tall d'hipòtesi, doncs, no es pot descartar que algunes d'aquestes construccions del Penedès, i probablement d'altres zones properes com ara el Camp de Tarragona, que també responen a les característiques descrites, puguin tenir un origen en època andalusina i es relaciona amb un tipus de poblament articulat sobre la base d'assentaments agrícoles dotats d'elements fortificats, com ha estat detectat a l'àrea de Lleida.⁵⁸ A banda dels paral·lels aportats, els indicis toponímics sembla que ho corroboren en alguns casos; així, possiblement cal relacionar algunes construccions amb el mot àrab *sawma'a*,⁵⁹ que podria estar a l'origen de topònims com ara *Selma*, *Selmella* o *Saumell*.

Res, però, no permet, de moment, establir cronologies definitives pel que fa a aquest tipus d'edificis, problema que només podrà resoldre, a la llarga, la pràctica arqueològica. La nostra pretensió, però, no va tan lluny; el que aquí es vol és, únicament, plantejar alternatives raonables a una tendència, sovint arbitrària, que considera la creació de fortificacions i, com hem vist, també la d'esglésies com una prerrogativa intrínsecament feudal, i que acaba per negar qualsevol tipus d'organització militar andalusina, almenys pel que fa a l'àrea del Penedès. En aquest sentit, conce-

56. Es tractava en tots els casos de torres de planta circular, i amb aparell de blocs mitjans sense desbatar, lligats amb morter. Val a dir que algunes vegades s'insinuava la possibilitat d'un origen andalusí. Vegeu A. PLADEVALL i FONT (dir.) (1994), *Catalunya romànica*, vol. xxvi, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

57. Vegeu Sergio MARTÍNEZ (1990), «Arquitectura militar de ámbito rural de la Marca Media (*al-Tagr al-awsat*). Antecedentes y evolución», *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 4, p. 141-142; Luis CABALLERO (1988), «Atalayas musulmanas en la provincia de Soria», *Arevacon*, núm. 14, p. 9-15. De fet, algunes datacions radiocarbòniques podrien fer endarrerir la cronologia fundacional d'algun d'aquests edificis fins al segle VIII.

58. Joan E. GARCIA BIOSCA i Josep I. RODRÍGUEZ DUQUE (1989), «Aproximación al poblamiento árabe del Bajo Segre: hábitat i fortificaciones», *III Congreso de Arqueología Medieval Española* (Oviedo), Actes, vol. 1 (ponències), p. 360-368.

59. Vegeu MARTÍ (2005), p. 192-193. Tot i que en origen aquest mot conté certes connotacions religioses que l'associen als minarets, es pot entendre, en altres contextos, com a edifici gran o elevat. Vegeu Robert HILLENBRAND (1991), «Manāra, Manār», a E. van DONZEL, J. D. PEARSON i H. PEARSON (comp. i ed.), *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden, Brill (editorial), vol. vi, p. 362.

bre la fortificació de l'espai fronterer com una iniciativa exclusivament comtal equivalent a mantenir una percepció d'al-Andalus com una entitat gairebé inexistent físicament, incapaç de defensar-se i destinada a ser conquerida inevitablement.

CONCLUSIONS

Inicialment, hem defensat que les tombes de banyera poden esdevenir un indicatiu relativament fiable a l'hora d'establir cronologies, principalment si s'insereixen en un context de necròpolis no associada directament a un temple i a un cementiri parroquial; en aquest sentit, una datació aproximada entre els segles VIII i IX creiem que és la més apropiada, si bé en alguns casos la seva cronologia pot endinsar-se en el segle X. De fet, cal fer notar que, estratigràficament, les trobem sempre per damunt o, en tot cas, en espais sensiblement diferenciats respecte als conjunts de sepultures en caixa de lloses, com és el cas de Monistrol d'Anoia, la Solana o Can Puigbò; així mateix, en els jaciments on coexisteixen, són sempre anteriors a l'aparició de les tombes antropomorfes, com s'observa a Olèrdola o Calafell.

Generalment, cal entendre la imposició dels enterraments en els cementiris parroquials com un procés llarg i desigual, no iniciat, almenys a la Catalunya Vella, abans de finals del segle IX, amb la instauració de les primeres parròquies⁶⁰ i que no culmina fins entrat el segle XI; així, durant un temps haurien conviscut les necròpolis isolades, hereves del poblament dispers originat a l'antiguitat tardana, amb aquest nou tipus de cementiris. En aquest sentit, el pas del que podríem anomenar *cementiris comunals* als eclesiàstics⁶¹ constitueix també una de les moltes conseqüències de la implantació del feudalisme.

A les comarques de transició cap a la Catalunya Nova, el castell termenat serà, per davant de la parròquia, la institució protagonista del procés de feudalització durant el segle X, sense que això afecti la redefinició observada dels espais destinats a cementiri, com sembla que ho mostren els diversos cementiris de tombes antropomorfes situats al voltant d'esglésies, siguin castrals o no.⁶²

En el cas de Rocabruna potser cal relacionar la necròpolis amb l'assentament del Sitjar, situat on avui es troba l'ermita de Bruguers, documentat l'any 987 com un lloc amb diverses cases;⁶³ en tot cas, però, no el podem considerar com el cementiri propi d'aquesta església. Així mateix, la necròpolis de Can Massalleres s'ha posat en

60. Martí (2006), p. 159.

61. En aquest cas, prenem la terminologia de Jordi VALLÈS i Josep M. BOSCH (1994), «Hipòtesis sobre l'espai funerari rural del segle quart al segle onze. El Camp de l'Alzina, un exemple de cementiri comunal», *Olerdulae*, any XIX, p. 103-122, tot i que no compartim l'opinió pel que fa a la impossibilitat d'observar canvis en les tipologies entre els segles IV i XI.

62. Així ho comprovem, per exemple, en els casos de Sant Pere de Gelida, Sant Miquel i Santa Maria del Pla dels Albats, a Olèrdola, i a Sant Jaume dels Domenys. Vegeu A. PLADEVALL i FONT (dir.) (1994), *Catalunya romànica*, vol. XIX, p. 124, 145-146 i 256.

63. Pere Izquierdo (1994), p. 280.

relació amb una capella de Sant Pere,⁶⁴ tot i que, amb les dades que avui tenim, sembla que correspon més aviat a un espai d'enterrament anterior.

Pel que fa als temples, Sant Hilari d'Abrera i Santa Margarida del Cairat, com tots els petits temples de capçalera quadrada o trapezoïdal de característiques semblants, havien estat, tradicionalment, considerats originaris del segle x.⁶⁵ Hem vist, però, com les intervencions arqueològiques mostren exemples de temples anàlegs fundats ja a partir del segle VIII. Així mateix, els indicis estratigràfics en el cas d'Olèrdola apunten en aquesta mateixa direcció. Aquí plantejem, doncs, la possibilitat que aquests temples puguin tenir el seu origen en un moment previ a la conquesta comtal, més tenint en compte la seva distribució geogràfica, en uns territoris que no seran incorporats al comtat de Barcelona fins a finals del segle IX, pel que fa a la línia del Llobregat, o entrat ja el segle següent, com és el cas d'Olèrdola.

Per la seva banda, el cas de l'església de Sant Boi esdevé el de més complexitat del grup. La rellevància del nucli durant l'època romana i les evidències arqueològiques d'una ocupació tardoantiga,⁶⁶ així com la presència de tombes en *tegulae*, fan probable una conversió dins l'antiguitat tardana de l'antiga cisterna romana en un edifici amb finalitats de culte, tot i que l'estructura de l'edifici, supeditada al reaprofitament de la construcció preexistent, no permet establir comparacions amb altres tipologies arquitectòniques conegudes. En tot cas, durant l'alta edat mitjana es documenta una intensificació dels enterraments, que podem situar a partir del segle VIII. Finalment, però, quedaria per veure si aquestes estructures coexisteixen o no amb la fortificació andalusina que s'implanta al cim del turó,⁶⁷ i, en tot cas, quina relació s'hi estableix.

Altrament, el coneixement parcial o limitat que tenim de la major part de jaciments que hem tractat no permet parlar d'una continuïtat generalitzada en l'ocupació d'assentaments en el pas de l'antiguitat a l'edat mitjana; en tot cas, no sembla que sigui la pauta habitual. Aquest fet, notat amb claredat en altres llocs,⁶⁸ costa encara de percebre, de moment, en el nostre territori; no obstant això, sí que es detecta la reocupació, a partir possiblement del segle VIII, d'emplaçaments estratègics sobre assentaments d'època antiga abandonats durant un llarg període de temps, com en els casos d'Olèrdola, Calafell o Castelldefels.

64. Jordi BOLÒS (1992), «Necròpoli i sitges de Can Massalleres (o de Sant Pere)», a Antoni PLADEVALL i FONT (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XX, p. 403-404.

65. Xavier BARRAL (1981), *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, Barcelona, Edicions 62; Junyent (1983).

66. Subiranas *et al.* (2003).

67. Gibert (2006).

68. Vegeu Folch (2005a), p. 48-51. Aquest autor no troba cap assentament rural en tot el nord-est de Catalunya que mostri una continuïtat ininterrompuda de poblament en aquest període; és més, en els casos on es detecta una ocupació dels segles VIII-IX sobre un emplaçament ocupat en època antiga, sempre es troba un període d'abandonament durant els segles VI-VII.

Hi ha alguns jaciments, situats principalment a la costa del Baix Llobregat i excavats a la dècada dels anys vuitanta, que potser admetran finalment cronologies dels primers segles de l'edat mitjana. A tall d'exemple, trobaríem les estructures excavades a la rectoria de Sant Pere de Gavà, que formarien part d'un assentament abandonat al segle XI, però del qual no coneixem el moment de fundació.⁶⁹ Molt a prop, els nivells més antics de l'excavació de la torre del Baró de Viladecans contenen les restes, pràcticament a nivell de fonamentació, d'una habitació datada pels seus excavadors entre finals del segle X i inicis del segle següent.⁷⁰ Tampoc l'excavació de l'ermita de Santa Maria de Sales (Viladecans) no aclareix quan es produeix l'inici de la reocupació del lloc, si bé el tenim documentat des de finals del segle X.⁷¹

Es pot comprovar que darrere de tot plegat hi ha una qüestió de manca de contextos estratigràfics clars i d'un cert desconeixement del registre arqueològic, particularment pel que fa a la ceràmica com a element indicador de cronologies dins el marc de l'alta edat mitjana. Si bé en altres àrees catalanes, principalment a la Catalunya Vella, la seqüència cronotipològica en relació amb la ceràmica altmedieval està, excepte alguns buits, pràcticament configurada,⁷² la situació a la Catalunya Nova encara és força desconeguda. Fins i tot podria dir-se que les àrees que, com el Penedès, són incorporades al domini comtal durant el segle X presenten més dificultats de reconeixement que les vinculades a Lleida o Tortosa, on les tipologies ceràmiques d'època califal i taifa han estat més sistematitzades.

A la zona del Penedès cal esperar, en tot cas, una evolució dels contextos ceràmics diferent en alguns aspectes de la que podem trobar a les comarques de l'altre costat del Llobregat. Com arreu, la ceràmica dels segles VIII-X tindrà uns orígens locals, seguint una tradició que lliga amb els últims temps de l'antiguitat tardana i que, incorporant nous trets desenvolupats durant el domini islàmic, arribarà a conviure durant el segle X amb la ceràmica pròpia dels contextos comtals. Possiblement, cal entendre així part de la ceràmica localitzada a Olèrdola.

A dia d'avui, i de moment, al Penedès i al Baix Llobregat és arqueològicament molt difícil reconèixer el poblament rural altmedieval, no tan sols el del període comprès entre els segles VIII i IX, que podem adscriure al domini andalusí, sinó també el que es desenvolupa sota els primers temps comtals. Això no obstant, superats els límits imposats pel *re poblament* historiogràfic, actualment només la recerca arqueològica ens garanteix alguna possibilitat d'avançar en aquest coneixement. El

69. Es localitzaren diversos àmbits situats al voltant d'un possible pati travessat per una canal, tot plegat construït amb pedra i fang. Vegeu Pere IZQUIERDO (1992), «Poblat alt-medieval de Sant Pere de Gavà», a A. PLADEVALL i FONT (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XX, p. 368.

70. Valentí NIÑO (1992), «Torre del Baró», a A. PLADEVALL i FONT (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 419.

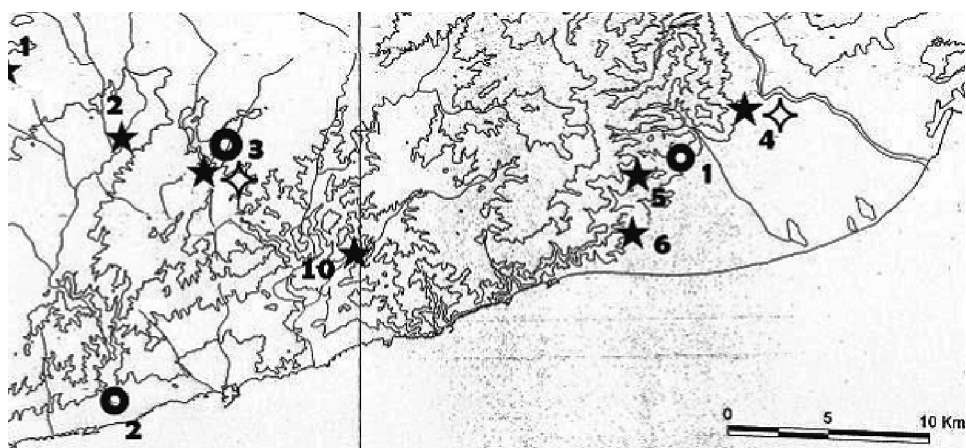
71. Les restes principals corresponen a un establiment romà ocupat probablement fins al segle VI. Vegeu Izquierdo (1994), p. 282-283.

72. Folch (2005b).

cas d'Olèrdola és paradigmàtic en aquest sentit: la tradició historiogràfica a l'ús durant bona part del segle xx el considerava el jaciment exemplar de la *re població* al Penedès; avui es plantegen noves hipòtesis, només verificables arqueològicament, sobre el seu paper durant les èpoques visigoda i islàmica, debat al qualensem que hem aportat alguna cosa.⁷³

MAPA 1

LOCALITZACIÓ DELS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS I CONSTRUCCIONS ARQUITECTÒNIQUES DE L'ALTA EDAT MITJANA ESMENTATS A L'ÀREA D'ESTUDI (EL PENEDÈS I EL BAIX LLOBREGAT)

★ *Necròpolis*: 1. Comallonga (Castellví de la Marca); 2. Santa Tecla - La Gravosa (Santa Margarida i els Monjos); 3. Olèrdola; 4. Sant Boi; 5. Rocabrúna (Gavà); 6. Castell de Castelldefels; 7. Castell de Calafell; 8. Can Puighò (Sant Andreu de la Barca); 9. Monistrol d'Anoia; 10. El Vilar (Sant Pere de Ribes); 11. La Solana (Cubelles).

◇ *Temples*: 1. Santa Margarida del Cairat; 2. Sant Hilari d'Abrera; 3. Olèrdola; 4. Sant Baldiri.

● *Establiments agrícoles*: 1. Can Tries (Viladecans); 2. Castell de Cubelles; 3. Olèrdola; 4. El «cementiri» (Mediona).

73. En els darrers temps, l'equip de recerca que estudia el jaciment treballa amb la hipòtesi d'una ocupació de l'emplaçament entre els segles v i viii. Vegeu Núria MOLIST *et al.* (2004), «Estat de la recerca i problemes d'interpretació del conjunt històric d'Olèrdola (Olèrdola, l'Alt Penedès)», a M. GENARA i MONNELLS (ed.), *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001: Comarques de Barcelona, 1996-2001* (la Garriga, 2001), la Garriga, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, vol. 1, p. 231-245; Josep M. BOSCH *et al.* (2000), «Olèrdola. El procés d'urbanització feudal: un possible exemple de continuïtat d'un lloc antic (segles viii-ix)», *Catalunya a l'època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles ix i x)*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), p. 95-99. L'existència d'un poblament anterior a la constitució del castell termenat també és defensada a Carolina BATET (2004), *El castell termenat d'Olèrdola*, col·l. «Monografies d'Olèrdola», núm. 1, Museu d'Arqueologia de Catalunya, p. 40-48. Pel que fa al paper d'Olèrdola durant el període andalusí, vegeu Gibert (2006).